

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

To'liqin Bo'riyev Mansurovich ¹

¹ O'zbekiston - Finlandiya pedagogika instituti magistranti

JAHON ILMIY MAYOG'INI YOQQAN ALLOMALARIMIZ ILMIY MEROSI
– YANGI O'ZBEKISTON POYDEVORI UCHUN ZAMIN

Annotatsiya: Maqolada ajdodlarimiz sanalmish sharq allomalarining boy ilmiy merosini o'rganish orqali Yangi O'zbekiston poydevori uchun asosiy ma'naviy zaminni shakllantirish haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Sharq allomalari, buyuk allomalar, ilmiy meros, Yangi O'zbekiston, birinchi va ikkinchi renesans davri, uchinchi renesans davri, ilm va ma'rifat. ijtimoiy ong, innovatsion g'oyalar, Yangi O'zbekiston.

Istiqlol yillarida ko'hna tariximiz, boy madaniy-ma'naviy merosimiz, milliy davlatchiligimiz, urf-odat va an'analarimiz qayta tiklandi, aziz-avliyolarimizning qarovsizlikdan nurab, deyarli yo'q bo'lib ketish arafasiga kelib qolgan maqbaralari, masjid va madrasalar tubdan ta'mirlandi. Bugungi kunda mehr-oqibat, bag'rikenglik, hamjihatlik kabi oliyjanob fazilatlar, milliy va umumbashariy qadriyatlarga hurmat, Vatan taqdiri va kelajagiga daxldorlik tuyg'usi yuragimizning tub-tubidan o'rin oldi.

Respublikamizda xalqimizning boy tarixi va madaniyatining ajralmas bir qismini tashkil etadigan, ma'naviy va ilmiy taraqqiyotimiz uchun g'oyat muhim ahamiyatga ega bo'lgan qadimiy qo'lyozmalarni ilmiy tadqiq etish, ularni yurtimiz va jahon jamoatchiligi o'rtasida targ'ib qilish yuzasidan keng ko'lamlil ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada IX-XII asrlarda yashab ijod qilgan buyuk mutafakkirlarimiz ilmiy merosi salmoqli tadqiqotlarning obyektiga aylandi Zero, "Qadimiy va betakror diyorumizdan yetishib chiqqan buyuk alloma, adib va mutafakkirlarimizning yuksak gumanistik g'oyalarga asoslangan boy ma'naviy merosi umumbashariy sivilizatsiya va madaniyat, dunyoviy va diniy ilm-fan taraqqiyotiga

ulkan hissa bo‘lib qo‘shilgani dunyo jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda e’tirof etilmoqda”.

Darhaqiqat, O‘zbekiston jahon ilm-fani rivojiga munosib hissa qo‘shgan buyuk allomalar, qomusiy olimlar va mutafakkirlar yetishib chiqqan diyordir. Ayniqsa, IX–XII asrlardagi Renessans, ya’ni Uyg‘onish davri hamda Amir Temur va temuriylar davridagi madaniy yuksalish davrlari nafaqat butun mintaqada, balki jahon ilm-fani, madaniyati tarixida chuqur iz qoldirgan davr bo‘ldi. Bu davrda yaratilgan bebaho durdonalar, boy intellektual meros namunalari asrlar mobaynida jahon miqyosida ilm-fan rivojiga xizmat qildi va intellektual meros durdonalari sifatida tan olinib, yuksak baholandi.

Zero, bu borada davlatimiz rahbari 2017-yilning 10-sentabrida Islom hamkorlik tashkilotining fan va texnologiyalar bo‘yicha I sammitidagi so‘zlagan nutqida “bugungi notinch va tahlikali zamonda taraqqiyot va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda buyuk ajdodlarimiz qoldirgan, butun insoniyatning ma’naviy boyligi bo‘lgan bebaho merosning o‘rni va ahamiyati beqiyosdir”, – deya fikr bildirgan edi. Bu fikrlar naqadar dolzarb ekanligini bugungi ilmiy maydonda ko‘rishimiz mumkin.

Xalqaro ilmiy hamjamiyatda ham allomalarimizning ilmiy merosini xorijiy tadqiqotlar markazi bo‘lib kelayotganini ham buni yaqqol ko‘rsatmoqda. Shveytsariyalik sharqshunos Adam Mets o‘zining “Musulmon renessansi” asari bilan mazkur yo‘nalishda ilk asarlarni yarata boshlagan edi. Mazkur asar IX-X asrlarda musulmon Sharqida yuz bergan madaniy rivojlanishning tarixiga bag‘ishlangan Sharq fani va madaniyatini yorituvchi noyob qomus hisoblanadi. Sharqshunos Adam Metsning 1909-yilda “Musulmon Renessansi” nomli fundamental asari chop etilgan. Shundan buyon Renessans faqat Yevropaga oid hodisa emasligi, uni Sharq xalqlari yevropaliklarga nisbatan avvalroq boshdan kechirgani to‘g‘risidagi qarashlar va tadqiqotlar paydo bo‘la boshladi. Rossiyalik sharqshunos akademik N.Konrad Renessans VII-VIII asrlarda Xitoyda boshlanib, VIII asrda Hindistonda davom etgani, undan IX-XII asrlarda islom mamlakatlari estafetani qabul qilgani, mo‘g‘ul istilosi tufayli ancha pasayib qolgan yuksalish Amir Temur va temuriylar davrida yana qayta gurrurab o‘sganini ta’kidlaydi. U O‘rta Sharq Uyg‘onish davrini Alisher Navoiy zamonasigacha cho‘zadi.

Tarixiy ildizlari uch ming yildan chuqurroq qadimiyatga borib taqaluvchi o‘zbek davlatchiligi ko‘p marotaba yuksalishlar va evrilishlar davrini boshdan kechirgan. Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatining gurkirab rivojlanishi omillari ilm-fan ahlini ko‘pdan beri qiziqtirib keladi. Markaziy Osiyo, shu jumladan, O‘zbekiston insoniyat sivilizatsiyasi qaror topgan mintaqalardan biri sifatida o‘z o‘rni va salohiyatiga ega hudud sanaladi. O‘z davrida hozirgi zamon ilm-fanining ilk poydevorini qo‘ygan va rivojlantirgan ajdodlarimiz qadim-qadimlardan G‘arb va Sharq xalqlari yaratgan tafakkur, g‘oya, kashfiyotlar va donishmandlikni sinchiklab o‘rganganlar. Shuning uchun ham o‘rta asrlarda G‘arbda “Nur Sharqdan taraladi” degan iboraning paydo bo‘lishi ham bejiz emas. Buyuk sharq allomalarining ilmiy merosi mazmuni va ko‘lami shundaki, bu meros bugun ham o‘zining ilmiy-amaliy ahamiyatini yo‘qotmasdan, yangi ilmiy tadqiqotlar uchun muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Ko‘plab tadqiqotchilar Markaziy Osiyo tarixidagi ilmiy yuksalishni ikki bosqichga (ularning asarlarida Sharq Uy‘g‘onishi sifatida talqin qilinadi) bo‘lishadi: 1-bosqich, (IX-XII asrlar) al-Xorazmiy, al-Farg‘oniy, Beruniy, Forobiy, Rudakiy, Firdavsiy, Ibn Sino kabi qomusiy olimlar, shuningdek, yangi so‘fizm yo‘nalishini ochib bergan Ahmad Yassaviy, mashhur adabiyotshunos Mahmud Qoshg‘ariy, Yusuf Xos Xojib, Ahmad Yugnakiy va boshqa allomalar yashagan davr bo‘lsa, 2-bosqich, (XIV-XV asrlar) Amir

Temur va Temuriylar davrida ilmfanning taraqqiy topgan davri ya'ni buyuk astronom Ulug'bek, mashhur olimlar Koshiy, Ali Qushchi, shoir va faylasuf Jomiy, Navoiy, rassom Kamoliddin Bekzod, tarixchi Xondamir va boshqalar yashagan davrlardir. Buyuk mutafakkir Abu Rayxon Beruniyning "Hindiston" nomli asari Hindiston to'g'risida barcha zamonlarda yozilgan eng mukammal asar sifatida hozir ham o'z qimmatini yo'qotmagan va bugungi kunda tadqiqotlar uchun manba bo'lib xizmat qilayotgani buning yaqqol isbotidir. Buyuk ajdodimiz o'z ilmiy merosi bilan insoniyat sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shganlar. Sharq va G'arbning ilmiy dunyosi birlashgan va uyg'unlikda rivoj topgan. Allomalarimiz faqat Osiyoning ilm-fan yutuqlari bilan chegaralanib qolmasdan, xorijlik mutafakkirlarning ham ilmiy yutuqlaridan bahramand bo'lganlar va ularni yanada boyitishga alohida e'tibor qaratganlar. Istiqloq yillarida allomalar hayotiga oid ko'plab asarlar chop etildi va xalqimizga tuhfa etildi, bu asarlar yoshlarimizni ma'naviy dunyosini boyitishga xizmat qilmoqda.

Zero, keyingi yillarda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida milliy urf-odat va qadriyatlarimizni tiklash, muqaddas dinimizni, aziz avliyo va ulamolarning boy merosini teran o'rganish, ularning qadamjolarini obod qilish, tarixiy obidalarni asrab-avaylash yo'lida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, muqaddas dinimizning ezgulik va insonparvarlik, mehr-shafqat kabi buyuk fazilatlarini, milliy-diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va rivojlantirish, shu asosda yosh avlodni ezgu g'oyalar ruhida tarbiyalash, ularning qalbida Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'usini yanada kuchaytirish maqsadida 2017-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O'zbekistondagi Islom madaniyati markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida", 2017-yil 14- fevralda "Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish to'g'risida", 2017-yil 27-martdagi 2855-sonli "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" va 2020-yilda PQ-4802-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari bilan Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari, Islom sivilizatsiyasi markazi, O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi tashkil etildi. Ulug' ulamolarning nomlari bilan atalgan diniy majmualar, jome masjidlari, ilmiy markazlar bunyod etildi¹.

Ko'hna tarix shundan dalolat beradiki, bu hayotda yangilik qilish, ko'pchilik odamlar o'rganib, ko'nikib qolgan eskicha qolip va andozalarni o'zgartirish hech qachon oson kechmaydi. Istaymizmi, yo'qmi, bunday harakat har qanday sharoitda ham ochiq yoki pinhona to'siqlarga duch keladi. Ayniqsa, xalqni uyg'otish, mudroq qalblarga hayotbaxsh yangi nafas olib kirish, davlat va jamiyat boshqaruvini butunlay yangilash masalasi islohotchi bo'lib maydonga chiqishdek buyuk missiyani o'z zimmasiga olgan yetakchi shaxsdan yanada ulkan mas'uliyat, jasorat va donishmandlikni talab etadi.

Har bir jamiyat o'ziga zarur shaxsni tarbiyalaydi. Unga o'z taraqqiyoti darajasi va tendensiyalaridan kelib chiqib axloqiy, e'tiqodiy, kasbiy-professional, huquqiy va boshqa qator talablar qo'yadi. Jamiyat taraqqiyotining pirovard maqsadi ham inson, uning farovon, erkin va xavfsiz turmush kechirishidir. Jamiyat talabiga to'liq javob beradigan kishi turli davrlarda har xil atalgan. Yusuf Xos Hojib uni "tugal er", Forobiy "fozil kishi", tasavvuf namoyandalari "komil inson" deb ataganlar. "Har tomonlama rivojlangan shaxs", "uyg'un

¹ Nargiza Gaybullayevna Dilova maqola (October 2021 / Volume 2 Issue 10) :Sharq allomalarining ilmiy merosi - uchinchi renesans uchun katta imkoniyat

rivojlangan shaxs” atamaları ham qo‘llanilgan.

Mustaqillikdan keyin biz shaxsga nisbatan “komil inson”, yosh avlodga nisbatan “barkamol avlod” atamalarini qo‘llay boshladik. Gap atamada emas. Qanday sifatni qo‘llamaylik, kelajak insonini tarbiyalashda biz, avvalo, jamiyat taraqqiyoti tendensiyalarini va ayni paytda milliy ma’naviyatimiz xususiyatlarini hisobga olmog‘imiz lozim. Binobarin, sun‘iy intellekt va yuksak texnologiyalarga tayanadigan “to‘rtinchi sanoat inqilobi” insonga qo‘yadigan talablarini oldindan modellashtirishimiz va ta’lim-tarbiya tizimini ularga moslashtirish kerak.

Xuddi shunday milliyligimizni saqlab qolish uchun ona tilimizni, tariximizni, adabiyotimiz va san’atimizni yetarlicha o‘rgatishning optimal yo‘llarini topmog‘imiz lozim. Urf-odatlarimiz ham takomillashtirilishi va zamonaviylashtirilishi juda zarur. Jahon miqyosida yuz berayotgan globallashuv jarayonlari ilm-fan insoniyat taraqqiyotining bosh omili ekanligini ko‘rsatmoqda. Bu borada O‘rta asr Sharq mutafakkirlari ilmiy merosining zamonaviy sivilizatsiya uchun naqadar dolzarb va zarur ekanligini ochib berish, ushbu bebaho ilmiy merosni yanada teran tadqiq qilish va ommalashtirish jahon sharqshunosligining eng asosiy masalalari sifatida e’tirof etilmoqda.

Islom tamadduniga ulkan hissa qo‘shgan allomalarning juda ko‘pchiligi bizning ajdodlarimiz – Ahmad Farg‘oniy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Xorazmiy, Nasafiy, Buxoriy, Termiziy, Shoshiylar ekanini nazarda tutsak, G‘arb olimining fikri haqligi hamda biz qanchalik ulkan xazina sohibi ekanimiz ayon bo‘ladi. Masalan, Abu Rayxon Beruniy yozgan asarlar ro‘yxatining o‘ziyoq, agar mayda harflar bilan yozilsa, oltmish varaqlik kitobcha hosil bo‘lar ekan. Buyuk Britaniyaning mashhur Kembrij universitetida Xorazmiy va Ibn Sino stipendiyalari ta’sis etilishi aslo bejiz emas. Bugungi kunda dunyoning yirik ilmiy markazlarida Markaziy Osiyoda IX-XII va XIV-XV asrlarda ro‘y bergan ilmiy-madaniy uyg‘onish davrining turli jihatlari, Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg‘oniy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Mahmud Zamaxshariy, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy va boshqa mutafakkirlarning ilm-fan rivojiga qo‘shgan hissasi, Imom Buxoriy, Burhoniddin Marg‘iloniy, Imom Termiziy, Abu Mansur Moturidiy kabi ulamolarning ma’naviy merosi tahliliga alohida e’tibor qaratilib kelinmoqda. Mazkur ilmiy markazlarda “Markaziy Osiyo Renessansi davrida aniq va tabiiy fanlar rivoji”, “Markaziy Osiyo – islom ilm-fanining ilg‘or g‘oyalari beshigi”, “Markaziy Osiyo Renessansi davrida gumanitar fanlar”, “Madaniyat va me’morchilik Markaziy Osiyodagi madaniy yuksalishning yorqin aksi sifatida” kabi yo‘nalishlar ishlab turibdi.

Imom Moturidiyning “Kitob Tavhid” asari bizning davrimizgacha yetib kelgan va u 1970-yilda Fathulloh Xulif tomonidan Bayrutda nashr etilgan. U islom dinidagi sunniylarning to‘rtta asosiy mazhabi asoschilarining asarlarini o‘rganib, fiqhga va kalomga oid asar yozadi².

Bu asar islom qonunchuligida bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan holda foydalanib kelinishining o‘z ham bizni harakatga chorlaydi.

3. “Ўрта асрларда Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий меросида санъат ва маданият масалалари». 2018 йил. 5-7 май. 1-2 тўплам. – Тошкент: Наврўз, 2018.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati

1. Bo‘riyev To‘lqin (2022). Master Of The Uzbekfinland Pedagogical Institute Of Samarkand State University Medievals In The European Scientific Society - The Heritage Of Abu Ali Ibn Sino <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss>
2. "Uyg‘onish davri" O‘zME. U-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
3. Дилова Н.Г. (2018). Важность совместного обучения в повышении эффективности начального образования. International scientific review of the problems and prospects of modern science and education. С. 90-91.
4. Дилова Н.Г. (2012). Возможности организации учебного процесса на основе педагогического сотрудничества. Молодой ученый. Т. 46, № 11, С. 409- 411.
5. Abu Ali ibn Sino. Tarjimai holi. – Т.: Fan, 1980
6. Петров.В.Д. „Ибн Сина-великий среднеазиатский учений енциклопедист.“ Абу Али Ибн Сина. Канон врачебной науки. Ташкент, 1981
7. D. Jonathan The Rise of Western Power: A Comparative History of Western Civilization (en). Black, 2013-12-19. — s. 18. ISBN 978-1-4411-1851-6.
8. Nargiza Gaybullayevna Dilova "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842
9. “Ўрта асрларда Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий меросида санъат ва маданият масалалари». 2018 йил. 5-7 май. 1-2 тўплам. – Тошкент: Наврўз, 2018. – 333 б.
10. Дилова Н.Г. (2013). Требования к учителю по организации сотрудничества учащихся начальных классов в учебном процессе. Актуальные проблемы современной науки. № 4 (72). С. 55-57.
11. Dilova N.G., Saidova M.J. (2020). Formative assessment of students' knowledge as an innovative approach to education. The American Journal of Social Science and Education Innovations. 2:12, P. 190-196.
12. Rasulova Z.D. (2020). Pedagogical peculiarities of developing socio- perceptive competence in learners. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 8:1, pp. 30-34.